

Journalistieke visies op Indonesië in de negentiende eeuw

DOOR

JEF NOTERMANS
lid der Maatschappij

Opgedragen aan Albert Westerlinck

I

Met een nauwgezetheid en rustige objectiviteit die kenmerkend zijn voor de publicaties van professor dr. C.G.N. de Vooyo, (vanaf zijn analyse der Marialegenden en exempelen tot en met het exacte biografische werk over Conrad Busken Huet¹) heeft de Utrechtse oud-hoogleraar een erezuil opgericht voor de quasi-grillige vriend van Everardus Johannes Potgieter.

Een belangwekkend hoofdstuk in deze biografie is Huet's « Verblif als journalist in Indië, 1868-1876. » (blz. 112-149). Ofschoon hieraan veel zorg besteed is heeft de schrijver vermoedelijk beseft, dat een onderzoek in de periodieken die slechts op Java zijn te raadplegen (benevens een putten uit andere bronnen) een nog grotere oogst aan gegevens zou kunnen opleveren².

Er moge thans een poging beproefd worden om de visie van Conrad Busken Huet, en van 'n enkele andere journalist, op het toenmalige Indonesië, weer te geven.

Dat men zich daarbij niet moet laten leiden door sentimenten, gewekt door de toestand op dit moment, lijkt een overbodige opmerking, doch is ons een behoefte hier en nu te plaatsens, al ware het slechts « pour acquit de conscience ».

II

Als dienaar van de Koningin-der-aarde was *Conrad Busken Huet* gezeten op de treden van de troon der « Regina Orientis », het « hooggeroemde »³ Batavia.

(1) *Conrad Busken Huet* door Dr. C.G.N. DE VOOYO
's-Gravenhage, D.A. Daamen's Uitg.-Mij. N.V.

De Sikkell, Antwerpen, MCMXLIX (244 blz.)

(2) Gerard Brom in zijn uitstekende analyse en bijna volledig overzicht van *Java in onze Kunst* (Rotterdam 1931), voelt het gemis aan documentatie. (p. 126, voetnoot)

(3) c.f. M.T.H. PERELAER : *In het Land der Zon*, blz. 11.

De puntige pen van deze ras-schrijver heeft stellig een aandeel gehad in het vergroten der kringen, waar de interesse voor het Indisch geestesleven wortel had geschoten. In niet minder dan tien delen *Litterarische Fantasiën en Kritieken* ⁴, alsook in de *Nalezing* hierop, legt Huet getuigenis af van zijn meeleven in zaken, die zijn omgeving raakten, hetzij die het verleden, hetzij die het eigentijdse betroffen.

Hij was niet de eerste, en zou niet de laatste zijn, toen hij — bij het grondig kraken en vluchtig waarden van François Valentijn — ⁵ opmerkte :

« Over het algemeen hebben de Nederlanders maar zelden lust getoond, op de hoogte te komen of te blijven van hetgeen in hunne aziatische bezittingen voorviel. »

Voor wat betreft de 17de en de 18de eeuw was zijn verklarende zinsnede gegrond :

« Het stelsel van geheimhouding, door de O.I. Compagnie gevolgd werkte de nationale onverschilligheid nog in de hand. »

Menig oudgast en werker-te-velde zal zuchtend hebben ingestemd met, of een ongeschreven protest hebben aangetekend tégen deze uitlating :

« In onze Nederlandsch-Indische samenleving, waar de Euro-peaan slechts bij uitzondering wortel schiet... streeft (door-gaans) geen volwassene... naar een edel of verheven doel, aan hetwelk de jeugd een voorbeeld nemen kan. » ⁶.

Gebrek aan piëteit, dit vast koloniaal verschijnsel, ligt hieraan ten grondslag, meent deze spectator.

Zomin als voor de talrijke individuën heeft Huet waardering voor vadertje Staat.

« Ons bestuur over Nederlandsch-Indië is, in de historische orde der Staatsinstellingen, een aziatisch despotisme, door onze menschlievendheid getemperd.

Krab de pleisterlaag af, welke den waren aard van het Hoofd van gewestelijk bestuur daarginds voor het blote oog onzichtbaar maakt en, onder den resident, den assistent-resident, den krontroleur, vindt gij den satraap.

Zelfs den opperlandvoogd, hij zij voor het overige de humaniteit in persoon, kunt gij zoo blank niet schuren dat hij geheel en al ophoude een Moor te zijn. » ⁷.

(4) Haarlem, z.j., dl 4, 5, 6, 7, 11, 15, 16, 22, 25.

(5) L.F. en K., 11e d., blz. 3.

(6) L.F. en K. XV, p. 112.

(7) L.F. en K. XXII, p. 160.

Bij de confrontatie van Nederland met het toenmalige Indië en omgekeerd, ontstonden deze pendanten :

« Gijlieden zijt van oordeel, dat Onze Lieve Heer nergens op aarde [er] zoo vele zonderlinge kostgangers op nahoudt als op Java, zoo vele mannen met dubbelzinnige fortuinen, ongewasschen handen, katoenen overhemden en fatale geloofs-begrippen

Zoo denkt men bij U En hoe oordeelt men hier? »⁸.

In den gehelen Archipel is het eene gevestigde mening dat op een gelijk zielenaantal, in Indië en in Europa hier tienmaal meer gezond verstand en kennis vereenigd zijn dan daar. Vooral de Hollanders staan, wat algemeene beschaving en ontwikkeling betreft, hier zeer laag aangeschreven. Den Haag geldt in Indië voor een dorp, Amsterdam voor eene provincie-stad... ».

Een snijdende sneer moet daar nog bij.

« ... dat gij de Javanen voor negers houdt, wordt veeleer als eene natuurlijke uiting uwer tot een spreekwoord geworden bothheid aangemerkt. »

Met het uitspreken van een verwachting eindigt bovenstaand epistel :

« ... moge dit schrijven u overtuigen, dat, zoo men door in Holland te blijven niet noodzakelijk verdorpt, men evenmin, door naar Indië te gaan, een noodlottige stokvisch wordt. »⁹.

Of zulks toen, en een halve eeuw later, door iedereen beaamd werd, is nog een open vraag.

Met het slot van voormelde alinea lijkt de schrijver elders in tegenspraak, als hij zegt :

« ... de transfusie van bloed uit het moederland is in de laatste jaren in deze volksplanting van dien aard geweest, dat men althans een kiem van leven had mogen verwachten »¹⁰. Dit gewettigd optimisme is beschaamd.

De auteur laat dan ook de vraag volgen... « Is deze doodelijke invloed van het Indisch leven, op alle kunst die hooger gaat dan dansmuziek, vertaalde kluchtspelen, en circusvertooningen — is deze welligt de verklaring van den mythischen *oepas*-boom met zijne doodelijke uitwasemingen, die wel door de dichters, maar nog door geen plantkundige ontdekt is ? »¹¹.

Hoe weinig voedsel voor hart en geest geboden werd, biecht Huet in zijn « Indische Brieven » :

(8) Nalezing, p. 110.

(9) Nalezing, p. 111 en 114.

(10) L.F. en K. XXV, p. 219.

(11) L.F. en K. XXV, p. 219.

« ... met de kunst is het hier, voor zoo ver mijne ondervinding reikt, en de loffelijke pogingen van sommigen niet te na gesproken, bitter gesteld. Tot verklaring van dat verschijnsel zou ik vijf-en-twintig afdoende redenen kunnen opnoemen, de eene ontleend aan de kakkerlakken en de vliegende mieren, de andere aan de kale wanden onzer witgepleisterde vertrekken en gaanderijen, nog andere aan de rigting van het publiek. Doch het feit is daarmee niet weggeredeneerd. »¹².

— Met gepaste fierheid, waarvan het gerechtvaardigde ten dele nog geldt, schrijft hij :

« Werkelijk heeft de Nederlandsche maagd in hare jonge jaren hier stoute dingen gedaan. Dat wij hier zijn, en er denken te blijven, en de geheele Archipel zich door ons gezeggen laat, is voor onze eigenmin een streelend gevoel, en zoo weinig wordt men hier in den gewonen zin kosmopoliet, vind ik, dat integendeel een verblijf in Indië mij toeschijnt, een krachtig nieskruid tot opwekking van vaderlandsliefde te zijn. »¹³.

— Dezelfde brief raakt aan snaren, die reeds sedert 1600 trillen.

« Aan den anderen kant zou ik het even onnatuurlijk achten, zoo het verlangen om Holland terug te zien, wanneer men eenmaal hier gevestigd is en het goed heeft, de maat van een zeer kalm en getemperd heimwee te buiten ging. Gevoelt men zich hier eene enkele maal in eene soort van ballingschap leven, het is meer dat men naar Europa dan juist naar Holland verlangt; naar de grote verscheidenheid van het Europeesch leven in het algemeen, naar de overvloediger hulpmiddelen tot eigen ontwikkeling, naar de menigvuldiger gelegenheden tot vorming van eigen geest en gemoed.

Doch welbezien is dat geene koloniale, maar enkel en alleen eene geldkwestie, en moeten de onbemiddelde standen in Europa zich evengoed allerlei ontberingen getroosten als hier. Is Indië een Patmos voor hen, die alleen behagen scheppen in openbare gemakkelijkheden, die elke afleiding, elke verkwikking van buiten ontvangen moeten, voor kluizenaars vind ik het een Eldorado.

Men geniet er eene mate van persoonlijke vrijheid, veel groter dan in Holland, kan er door eigen inspanning spoediger en beter vooruitkomen, en behoeft indien men het ernstig wil, in geen enkel opzicht buiten de beweging der eeuw te blijven »¹⁴.

(12) Nalezing, p. 98.

(13) Nalezing, p. 113.

(14) Nalezing, p. 113 en 114.

— Reeds hierboven hebben wij erop gewezen, hoe Busken Huet in « Het Land van Rembrand » de kolonie vergeleek met « de pols dien men raadpleegt bij het bepalen der gezondheid van het moederland ».

Elders maakt hij van zeemanstaal gebruik door de Oost een « weldadige koloniale reddingsboei te dopen. Haast een gevleugeld gezegde werd zijn zin: « Indië is de kurk waarop Nederland drijft. »¹⁵.

Allesbehalve mals luidt het oordeel van Huet over de periode der Compagnie. De aanbidding van het gouden kalf vindt hij het meest verfoeilijk. « Had men de nederlandsche kooplieden van dien tijd in de koloniën hun gang laten gaan, — justitie, politie, defensie, alles zouden zij aan hun hartstocht opgeofferd hebben. Zoo maar hunne schatten aangroeiden, en het pausdom geen proselieten maakte, dan was het overige hun overschillig ».

Huet was niet zo myoop om geen lichtpunt te zien: « Gelukkig voor het nageslacht kwamen er in de koloniën zelf somstijds mannen aan het hoofd, die ook de algemeene belangen wisten voor te staan »¹⁶.

De spiegel, waarvoor de Nederlandse natie uit die aera geplaatst wordt geeft geen geflatteerd beeld te zien. Er is kennelijk sarcasme in zijn toon, daar waar hij opmerkt: « Hadden de hollandsche huismoeders geweten hoeveel tranen en bloed er aan de moluksche specerijen kleefden, zij zouden rijstesoep zonder foelie voorgezet, en de keukenmeid verboden hebben de runderrribben met kruidnagelen te besteken. Zonder iemands persoonlijke schuld, enkel door den geest des tijds, was ten aanzien van zulke dingen het nationaal geweten als toegeschroeid. Er werd niet aan gedacht. Het sprak van zelf. God, die den zwarte geschapen had om voor den blanke te werken, had tussen de keerkringen ook de rotan geplant, ten einde den onwilligen arbeider daarginds het peinzen over persoonlijke aangelegenheden, op oogenblikken dat dit geen pas gaf, tegen te gaan en hem aan zijn eigenlijke roeping te herinneren »¹⁷.

Dit klopt vrijwel met het vonnis o.m. van de historicus M.L. van Deventer: « Geld- en heerschzucht... waren de kenschetsende trekken onder de bestuurders der Compagnie op Java, en dank zij het heerschende stelsel, kon daaraan hier de vrije teugel worden gelaten »¹⁸.

(15) L.F. en K.XXII, p. 156.

(16) Het land van Rembrand II, 2, p. 287.

(17) Het land van Rembrand II, 2, p. 299.

(18) De Geschiedenis der Nederlanders op Java. Haarlem, 1e dl., 1886, 2e dl., 1887. Men vgl. met dit citaat uit dl. II, p. 321 't 1e dl., pp. 83, 87, 138, 139, 240, 241.

Nieuw is het beeld niet als Huet (in zijn *Nationale Vertogen*) Indië « Neerlands melkkoe »¹⁹ noemt. Voor hem bestaat het enig onderscheid in de exploitatie van dit huisdier met voorheen hierin, dat i.p.v. de oprechte monopolisten der V.O.C. de onoprechte philanthropen van zijn tijd waren getreden.

Niet enkel in materieel opzicht telde bovenstaand beeld. « Indië is ook in het literarische eene melkkoe. » Zijn profetische blik is sinds lang volkomen juist bevonden: « Wanneer onze kleinzonen eenmaal aan het katalogiseren gaan, dan zullen zij zich verbazen over het cijfer der nederlandsche letterkundigen van beiderlei geslacht, door wie in de tweede helft der negentiende eeuw aan deze speen getrokken is. »²⁰

Het negatieve, dat hierboven t.a.v. de Javanen is vastgesteld, is niet het enige, dat Huet geregistreerd heeft.

De lof van de baboe en djongos zingt hij op waardeerbare wijze. Zouden dezen en hun soortgenoten werkelijk niet gediend zijn geweest van « de weldaden onzer beschaving » ? Ik betwijfel of onze humane bedoelingen te hunnen aanzien door Huet's tijdgenoten er aan moesten gegeven worden. Bezielde het Nederlandse volk werkelijk een gevoel van « haat » in de periode 1873-1885 ? En dat vanwege het geld, dat wij aan de bruine broeders ten koste moesten leggen, de « bloedbelasting » die zij van ons hieven²¹ ?

Toen Huet pas in de Oost was, gold de Javaanse bediende hem voor een mede-schepsel, geschapen met een onsterfelijke ziel, even als de blanke. Naderhand bekoelde zijn geestdrift en vestigde hij zijn aandacht meer op de keerzijde der medalje.

Weinig flatteus zal de Indo-Europeaan het beeld vinden, dat Busken Huet in 1871 van de z.g. kleurling ontwierp. Voor hem stond het vast :... « vooralsnog is hij het slagtoffer zijner bloedmenging. Een moed, die in niets van overmoed verschilt; zucht om te schitteren en gebrek aan positieve kennis; een geest als van een vlinder, die rusteloos van de eene bloem naar de andere dwaalt en zich de meeste honig voorspelt waar de hardste kleuren hem tegenblikken, een onnatuurlijke afkeer van scherts, voortspruitende uit gemis van de noodige geestkracht om met zichzelf te schertsen; gloed zonder vernuft; bovenal gebrek aan dat gevoel voor maat en houding, in oude en nationale maatschappijen een onzichtbaar deel

(19) *Nationale Vertogen*, (Amsterdam 1876), 2e bundel, p. 132.

(20) L.F. en K.XXV, p. 183.

(21) L.F. en K.XXII, p. 155. « We loochenen niet dat wij bezig zijn een ouderwetschen indischen verdelgingsoorlog te voeren. » t.z.p.

der nalatenschap die het eene geslacht zonder het te willen of te weten aan het andere vermaakt, maar waarvan bij de wieg van den in Indië geboren Nederlander geen spraak kan zijn»²².

Onder dit judicium zal op dit oogenblik geen onbevooroordeeld observator zijn naam willen zetten.

Conrad Busken Huet, die in 1868 op Batavia neerstreek, om aldaar de leiding van de « Java Bode » op zich te nemen, had goed schrijven aan zijn vriend Everardus Potgieter :

« De Indische journalistiek is een schande voor onze nationaliteit »²³.

Klaarblijkelijk was hij nog niet tot de overtuiging gekomen, dat de pers de waakhond der samenleving is.

Zijn neef dr. J. l'Ange Huet, die deze mening wel aankleefde, moest dit met gevangenisstraf boeten.

Zo verging het in 1885 ook beider opvolger L. Brunner.

Wegens persdelicten werden o.m. veroordeeld de literair « angehauchte » publicisten J.F. Scheltema en H.E. Eysel.

Als courantier gevormd in « Het Vaderland », het deftige dagblad in de hofstad, 's-Gravenhage, werkt *Paulus Adrianus Daum* van 1878 tot '82 aan « de Locomotief » te Semarang, om daarna een eigen orgaan te stichten. Hij doopt dit met de zinrijke naam « Indisch Vaderland ». Weldra trekt zijn welversneden pen veler aandacht, ook die der « Indiase » regering.

Deze, bestaande uit Gouverneur-Generaal O. van Rees c.s., maakt met één pennestreek de vrijmoedige journalist brodeloos, wanneer die zich verstout de hoge heren voor onmondige wichten te verslijten en uit te krijten.

Het Semarangse stof schudt Daum van z'n voeten, om de schreden westwaarts te richten.

De 1e december 1885 verschijnt zijn Bataviaas Nieuwsblad, dat hij tot kort voor z'n dood (september 1898) redigeert.

Wekenlang waren de Batavianen in 1885 nieuwsgierig gemaakt door een annonce in de bestaande bladen, totdat de oplossing van het raadsel door *Maurits* gegeven werd : « Mevrouw L. van Velten-van der Linden » bleek zijn feuilleton-heldin te zijn²⁴.

(22) L.F. en K.XV, p. 118.

(23) Voor bijzonderheden over journalistieke incidenten c.a. vergelijk men de Jubileumuitgave van het Bataviaasch Nieuwsblad : 50 jaren. 1885 - 1 december - 1935. (Batavia-C., z.j.) pp. 11-13, 15-16, 25, 41-42, 45, 47. Zie ook : R. NIEUHUYS : *Drie vertellers van het Indische leven*. (Oriëntatie, juli 1949, blz. 22 en 23).

(24) L. v. DEYSSEL : *Verzamelde opstellen*. 3e bundel, 2e druk, (Amsterdam, 1907) blz. 7.

In en uit 's Lands Dienst, 1e-dl. : De van der Linden's c.s. Oorspronkelijke roman.

Het viel bezwaarlijk te loochenen : de belletrie van Maurits stak boven het quasi-literaire kleingoed van de medeschrijvers in de Archipel uit. Niet op slag, doch na een bevruchtende inwerking van Franse realisten e.a. Gebrek aan harmonie, ongelouterde smaak, wellicht zijn jachtende leven deden deze beroeps-feuilletonist een reeks romans plegen, waarvan taal en stijl door Lodewijk van Deyssel kortweg als slecht werden gequalificeerd. Het volledige gemis aan gevoel voor het schone der indische natuur, duidde deze criticus hem zeer ten kwade.

In heel Maurits' productie (voor een aanzienlijk deel eerst als dagbladlectuur voorgeschoteld) is een soms overdreven zucht, om door middel van een weinig verheven taal het zedelijk-lage in een troebel licht te stellen. Met negatië van 't esthetische gnuift hij zodra o.m. het woord buste aan de orde is.

Toegegeven dat deze schrijver bij de impressionisten in de leer is gegaan, en er ook wel wat heeft opgestoken ²⁵, zo dient toch erkend, dat van Deyssel een onrechtvaardig requisitoir houdt, wanneer daarin de talrijke misslagen onbarmhartig gebrandmerkt worden ²⁶. De lof en wierook door dezelfde beoordelaar aan Maurits toegezwaaid valt op dit ogenblik moeilijk te onderschrijven ²⁷.

Mogen de koelheid en scherpste van observatie tot op heden erkenning genieten, de weergave wordt helaas te vaak ontsierd door een humor ²⁸, die niet op 't zelfde niveau staat als dat van de humoristen pursang.

Maurits ving zijn speurtochten onder de Indische gemeenschaps-groepen aan met een nauwkeurig onderzoek der faits et gestes van suiker- en tabakplanters. Het boek dat hiervan het resultaat was ²⁹, kwam voort « uit afkeer van de conventionele kostschoolliteratuur, die het romanlezend publiek wordt voor-gezet, uit ontevredenheid over al het onware in de schildering van personen en toestanden; uit spijt, dat elk man, die het leven meeleeft, het recht heeft te zeggen, dat hij onze romans niet lezen *kan* ». De rest dezer voor-

Leiden, z.j. (volgens aantekening v.d. uitgever A.W. Snijthoff verscheen dit deel in nov. 1889, het 2e dl. enkele weken daarna, het 3e dl. in febr. 1890, het 4e dl. in mei 1890).

2e dl. L. van Velten - Van der Linden, oorspronkelijke roman, Leiden, z.j.

3e dl. H. van Brakel, Ing. B.O.W. Oorspronkelijke roman, Leiden, z.j.

4e dl. Indische Menschen in Holland. Oorspronkelijke roman, Leiden, z.j.

B.O.W. = Burgerlijke Openbare Werken (J.N.).

(25) Ten bewijze hiervan kan gelden de passage over het sterven van de kraamvrouw, (« Ups en « Downs » in het Indische Leven) 2e dl. blz. 34. Verder : Aboe Bakar, 2e dl., blz. 119-120, 147-148.

(26) L. v. DEYSSEL, *Verzamelde Opstellen*, 3e bundel, 2e dr., pp. 5-11.

(27) L. v. DEYSSEL, *Verzamelde Opstellen*, 1e bundel, 2e dr., pp. 206-9.

(28) O.c., 3e bundel, 2e dr., p. 8.

(29) Uit de suiker in de tabak. (Enschedé, 1885) - (2e dr. Batavia 1899). Het voorwoord bij deze 2e dr. is reeds in 1894 geschreven.

rede, aan dit werk meegegeven, is niet van zelfoverschatting vrij te pleiten, ook al meent Maurits, dat hij er een « *anspruchlose* opinie » op nahoudt. Het speculeren op de sensatiezucht der lezers ligt er wel wat dik op en had in zover succes, dat een tweede druk mogelijk bleek.

In hoofdzaak zien we de belevenissen van een jongmens, dat, na zijn mislukt studentenschap in Nederland naar Indië wordt gedirigeerd. Familierelaties zorgen voor het opvangen van die heer. Een loopbaan in de suiker, destijds troetelkind van de regering, is door oom en tante-lief verzekerd. De gelddorst trekt echter naar de tabak, waarin nog meer muziek zit.

De profetie van oude rotten komt evenwel uit : door diverse oorzaken keldert de boel reddeloos.

De schets van 's mans levensloop, vergoelijkend « ongebonden » roman geheten, brengt ons in aanraking met overbekende recepties en saturnaliën, met de onuitroeibare laster en kwaadsprekerij, de bachelaar en z'n onafscheidelijke njai, de anonieme briefjes en moordpogingen, het ridiculiseren van de Kantse filosofie en het duel, maar ook met de spreekwoordelijk geworden gastvrijheid, royaalheid, ruimheid van opvatting en behulpzaamheid.

De communis opinio : « alles komt terecht », is niet bewaarheid in dit breedvoerig relaas van diverse gedemoraliseerden en gedepaveerden, die een weinig verheffende aanblik bieden van het peil der blanke overheersers.

Op meer dan één punt is er overeenstemming met dit werk in de latere « oorspronkelijke roman », getiteld : *Ups en Downs in het Indische leven*³⁰.

Hier geeft de schrijver de opgang en neertuimeling van enkele vorstelijk-machtige landheren uit tempo doeloe. Tonnen gouds worden verdiend door noeste vlijt, vakkennis en sluwe handel.

(30) Dit verhaal verscheen in de zesde jaargang van het Bataviaasch Dagblad als feuilleton. In 1892 kwam het als tweedelige roman uit te Nijmegen. Ik haal hier, i.v.m. de werkmethode van Maurits op belletristisch gebied, aan, wat Hans van de Wall schrijft in vermelde jubileum-uitgave van het Bat. Nwsbl., blz. 21-22 : « Daum schreef zijn feuilletons op een eigenaardige wijze. Niet zoals de meeste auteurs van hun tijd zijn, en het werk rustig kunnen overdenken, voorbereiden, opbouwen en voleindigen. Neen, hij pende ze neer op het redactie-bureau. Soms, wanneer het tegen twaalf uur 's middags liep, en hij nog bezig was met het redactioneel gedeelte van de krant kwam er een boodschap van de drukkerij : « Waar het feuilleton bleef ? » Dan sprong Daum van zijn draaistoel op en riep uit : « Dat is waar ook, m'n feuilleton. » En meteen scheurde en beschreef hij van een breede blocnote het eene vel na het andere, schijnbaar zonder bedenken. » Jan Prins rekent dit boek « tot de allerbeste koloniale romans, die wij bezitten », welk oordeel wij gaarne voor zijn rekening laten, cf. Jubileumuitg. Bat. Nwsbl. 1885 - 1 december 1925 blz. 62. De eerste romans qualificeert hij als ongelijk van waarde; de bouw laat als geheel te wensen over; slordigheden; uitweidingen, goedkope humor, gewrongen dialoog, ze vertonen een episodisch karakter. Overigens waardeert hij hem als rasverteller. cf. op cit., blz. 55-62.

Stapels geld verdwijnen echter naar juweliers e.dgl. Het edele kaartspel, drinkgelagen en anderszins verslinden kapitalen.

Het schemert iemand voor de ogen als een jammerende vrouw uitroept, dat ze straatarm is, wijl ze *slechts* de bagatel van drie-duizend gulden per maand toucheert.

Positie en brandkast vormen de factoren die het leven beheersen. Slechts van fortuin en macht gaat durende bekoring uit. Moraal en ethica bestaan voor deze lieden niet.

Een Europese of inheemse bijzit geniet bij de celibatair de voorkeur boven een wettige ega. Overspel heet eufemistisch « geheim snoepreisje ». In verband met de zindelijkheid t.o.v. eigen lichaam zijn de dochteren-des-lands meer in trek dan de pursang vrouwen, wier hygiënische opvattingen twijfelachtig heten.

Als de beste plats-du-jour gelden familie-schandaaltjes. Hoe pikanter hoe liever, net als bij de rijsttafel.

Eenmaal « on the top of the tree » duurt het niet lang, of de neerwaartse curve begint. Speculaties en faillissementen, drank- en dobbelzucht, gepaard met verwaarlozing der landheerlijke plichten, maken bijna abrupt een einde aan de oude glorie, nadat de pioniers tot een ander leven zijn ingegaan. Verder en dieper zakt de hele familie weg in het moeras, in casu de kampong. De enige exceptie vormt een bekeerde pierewaaier, getrouwd met een meisje, dat te midden van al die grofheid en gemeenheid was opgegroeid : schoon, rein en onberispelijk, « als 'n blanke lelie op 'n mestvaalt »³¹.

Wat aan de hoofdopsteller van het « Indische Vaderland » niet geoorloofd was op ernstige, onomwonden toon te verkondigen, zou glimlachend gezegd worden door de romancier.

De hekeling « *Hoe hij Raad van Indië werd* »³², was een persiflage op de promotie-praktijken niet alleen, doch tevens een meedogenloos neerhalen van ieder die met zilver en goud passement was belegd.

Ten dele zijns ondanks wordt de hoofdfiguur vooruitgekruid. Had z'n eerste wederhelpt hem gouverneur-generaal willen maken, door middel van luxe en intrigues, haar opvolgster mikte iets lager. Zij vond « edeleer » voldoende.

Langs wegen, ouder dan die naar Rome, bereikte zij haar doel. Voor al wat hogepiet heette was ze veil, ja zelfs de onderkoning van het miljoenenrijk bedwong zijn ogen voor haar verleidelijk lichaam niet. En zo kon het geschieden, dat een middelmatig manneke door gebrek aan zwaarte omhoog viel en terecht kwam op een

(31) « Ups » en « Downs » in het Indische Leven, p. 209.

(32) Oorspronkelijke roman. (Samarang, 1888).

kussen, gereserveerd voor de onmiddellijke raadgevers van de Buitenzorgse troon.

De ingrediënten mochten niet geheel nieuw zijn, het effect was naar wens, toen « *Goena-Goena* »³³, met wellust verslonden werd. Deze mengeling van groteske, komische, tragische en gemene elementen, waarbij de fatale werking van toverdrankjes en hekserij wordt aangetoond en verondersteld, deed de lezers in de Nederlanden een huiverende blik werpen in de spiegel van het Insulindeleven.

Was het onder invloed van *La Comédie humaine*, *Les Rougon Macquart*, *Les héros de la vie moderne*³⁴, óf van de cyclus door M.T.H. Perelaer, dat Maurits zijn eindeloze feuilletons, in het Bataviaas dagblad aangevangen, na vier jaar in een tetralogie « *In en uit 's Lands dienst* », samenkoekte³⁵?

De lotgevallen van drie academici cum suis, aanvankelijk in het gareel van het Gouvernement, maar naderhand om onderscheiden redenen van de staatsruif weggelopen of verwijderd, schenken de auteur gelegenheid én de Indische én de Nederlandse samenleving in haar individuen en groepen gade te slaan.

Nu eens striemt zijn zweep het gewetenloos nepotisme, de ambtelijke corruptie, dan weer de degeneratie door spel en drank, de zucht naar 't al te weelderige. Bitter is hij over de « Hollandse » bekrompenheid, die de verlofgangers slechts met achterdocht vermag te bekijken en bij een donkergetinte huid griezelt vanwege de associatie met de droes, die óók zwart is!

Evenmin spaart hij de roede aan de grove materialisten, wier idealen bestaan in : mooie vrouwen, fijne gerechten, heerlijke dranken, niet meer beweging dan aangenaam is voor het lichaam en bevorderlijk voor de digestie.

Totoks, Indo's, Javanen, allen krijgen er van langs, deels om hun gemeenheid, immoraliteit, cynisme, deels om hun gejeremieer, trouweloosheid, fatalisme.

Aan de zelfkant der samenleving, bij en in de achterbuurt, ginds kampong geheten, verplaatst ons de « oorspronkelijke roman » met zijn vreemdsoortige titel « *Nummer elf* »³⁶.

(33) 1e druk 1889, 2e dr. Amsterdam 1936. Deze is bezorgd door Edgar du Perron. In een woord vooraf tracht hij deze herdruk te rechtvaardigen. Of deze « vergeten auteur » daarmee voorgoed « in de publieke belangstelling » is teruggeroepen? Du Perron geeft zelf toe dat Maurits mensenkennis niet diep en niet subtiel is, en dat een zekere platvloersheid het werk ontsiert. In het begin van de Tweede Wereldoorlog heeft dr. J. van Harreveld een weinig betekeneend woord ten geleide aan een derde druk doen voorafgaan (Batavia-Bandoeng).

(34) L. VAN DEYSSEL, *Vrz. Opst.*, 3e b., 2e dr., p. 9

(35) GERARD BROM, *Java in onze Kunst* (Rotterdam, 1931) blz. 125.

(36) Oorspronkelijke roman (Amsterdam, 1893).

Ook hier wederom een troep bêtes humaines, waartussen een schuldeloos lammetje zich onbesmet beweegt. Dit creooltje huwt met een « fameus scharrelaar, die alle loopjes kende »³⁷ en afstammelingen in de kampongs had. Zij wordt het slachtoffer van een zijner ex-ménagères, die haar een « pil nummer elf » laat toedienen. « Maar het was gauw vergeten. De bomen in Indië zijn altijd groen. »³⁸. Cynisme !

Aan een driekwart veramerikaanst ingenieur is de rol van afkammerij toegedacht. In zijn gedachtengang is het Javaanse volk aapachtiger dan tamme roodhuiden, een ongeciviliseerde miljoenen-massa, niets anders waard dan galg en rad.

Wanneer deze « collectie vervloekte wezens »³⁹ maar eens tot opstand kwamen, dan zouden ze iets in zijn achting rijzen.

Wat aan de persoon die deze en meer nonsens moet aanhoren de opmerking ontlokt, dat hij zeker « sociaal-democraat » is.

Maar haar tevens een zwak apologietje doet houden voor het « eeuwenlang verdrukte volk ».

Maurits is waarschijnlijk de eerste en lange tijd de enige auteur, tot wie het doordrong, dat men geen klare kijk op de Indonesiërs kan krijgen, wanneer men niet ter dege kennis neemt van de motor, die actie en passie verwekt bij het meerendeel der Archipelbevolking : de islamietische religie⁴⁰.

Ijverig heeft hij gebladerd in het boek der openbaringen van de profeet.

Als vrucht van deze al-Quor'an-studie en kampong-observatie ontstond zijn « Indische roman »⁴¹. Hoe ver het moslimse zout-der-aarde van de volmaaktheid afstond, demonstreert een fanatieke, opstandige penghoeloe. Farazeïsme en gelddorst zijn de geringste ondeugden in deze samenzweerder. List en leugen hanteert hij met groot gemak. Met handlangers bewerkt hij de ondergang van zijn prooi *Aboe Bakar*, die omkomt door vergiftiging, na hem eerst van heel zijn rijkdom « ontlast » te hebben.

(37) blz. 170. Men vgl. ook p. 75 : (dit heerschap) « was van het echte ras der aanbidders van de schandaalkroniek, als hij er maar even de lucht van kreeg, dan leefde hij, en hij colporteerde het, met vreugde in zijn hart. »

(38) o.c.p. 277.

(39) o.c.p. 117 en 121.

(40) cf. *De Islam en de Islam in Nederl.-Indië* door dr C. SNOUCK, *Hurgronje* (2e druk, Batavia 1941). 't Is hier de plaats niet om te disputeren over het aantal Mohammedanen, dat deze vermaarde hoogleraar in 1913 (« ruwschattend ») op 35 miljoen stelde. Een niet minder beroemd deskundige als Massignon blijft *momenteel* beneden dertig miljoen.

(41) *Aboe Bakar* ('s-Gravenhage 1894). De hoofdpersoon heet aanvankelijk Adam Silver. Hij is een ondergeschoven kind, wordt door zijn gewaande vader onterfd en krijgt de naam *Aboe Bakar* (in 't 2e dl.) na overgang tot de Islam.

Als geen schrijver vóór hem belicht Maurits tegelijkertijd de sfeer der indonesische en indo-europese samenleving. Zijn scherp waarnemings- en invoelingsvermogen stelden hem in staat de psyche dezer groepen meermalen treffelijk te benaderen en soms gelukkig uit te beelden.